

ULUSLARARASI MEVLANA HALİD-İ BAĞDADI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAVLANA KHALID AL-BAGHDADI PEAPERS

بحوث المؤتمر الدولي حول مولانا خالد البغدادي

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Erdal BAYKAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN

Ankara 2012

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ & VAN İL MÜFTÜLÜĞÜ
YUZUNCU YIL UNIVERSITY FACULTY OF DIVINITY & MUFTI OF VAN PROVINCE

جامعة يوزوجي بيل كلية الالهيات & دار الإفتاء بحافظة وان

ULUSLARARASI MEVLANA HALİD-İ BAĞDADİ SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAVLANA KHALID AL-BAGHDADI

المؤتمر الدولي حول مولانا خالد البغدادي

11-13/06/2010

VAN/TÜRKİYE

AÇILIŞ / OPENING / الإفتتاحية

11 Haziran 2010 / 11 June 2010 / 11 حزيران 2010

17.30-18.30

YER / PLACE / المكان

KÜLTÜR SARAYI

OTURUMLAR / SESSIONS/الجلسات

12 Haziran 2010 / 12 June 2010 / 12 حزيران 2010

YER / PLACE / المكان

M.E.B. HİZMET İÇİ EĞİTİM MERKEZİ

GEZİ / TOUR / الجولة

13 Haziran 2010 / 13 June 2010 / 13 حزيران 2010

İletişim Adresi/Contact/الاتصال

sempozyum.mhbagdadi@gmail.com

Hâlid el-Bağdâdî'nin Kelâmî Görüşleri

Mehmet KUBAT¹

GİRİŞ

Ebû'l-Behâ Ziyâuddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî,² 1193'te (1779) Irak'ın Süleymaniye şehrinin Şehrezûr sancağına bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelmiş, 1242'de (1827) Şam'da vefat etmiştir.³ İtikâden Eş'arî, amelde Şafîî mezhebine bağlı olan⁴ ve meşrepte Nakşibendî ve Kâdirî olan, tasavvufta ise Delhi'li Nakşibendî şeyhi Abdullah Dihlevî'den el alan⁵ Hâlid el-Bağdâdî, döneminde Bağdat, Süleymaniye, Şam gibi önemli ilim merkezlerinde ilmî faaliyetlerde bulunmuş, özellikle tasavvuf ilmindeki derin vukûfiyeti ile ünlenmiş, zühd ve takvâsıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.

Ahlâkı, tasavvufî kişiliği, zühd ve takvâsıyla öne çıktığı için İslâm dünyasında Celâleddîn er-Rûmî'den sonra kendisine "Mevlânâ" sıfatı verilen ikinci kişi olan ve üstün meziyetleri, özellikle de ilmî kişiliği nedeniyle yaşadığı asrın müceddidi kabul edilen⁶ Hâlid el-Bağdâdî, dinde asıl olanın *Kur'an ve Sünnet merkezli istikâmet üzere yaşamak*

- 1 Doç. Dr., Y.Y.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm A.D. Öğretim Üyesi, mehmetkubat@yyu.edu.tr
- 2 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Kahire, Ts., IV/95; Nazâr Abâze, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşebendî el-âlimu'l-Muceddidu Hayatuhu ve Ehemmu Müellefâtihî*, Beyrut, 1998, s. 9.
- 3 Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul, 1997, XV/283-284; Abâze, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşebendî*, s. 9; Hasan Şükrü, *Şemsü's-Şümus*, Haz. Yakup Çiçek, İstanbul, 1987, s. 5.
- 4 Hasan Şükrü, *Şemsü's-Şümus*, s. 5, 16.
- 5 Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî, *Dîvân-ı Mevlânâ Halidî Bağdâdî*, Terceme Şerh ve Tahkik: Abdulcebbâr Kavak, Konya, 2009, "Giriş", s. 8; Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV/284; İbrahim Fasîh el-Haydarî, *Mecd-i Tâlid*, Hazırlayan Yakup Çiçek, İstanbul, 1987, s. 66; Kırş. Bağdâdî, *Mektubât*, s. 83 (6. Mektup).
- 6 Abâze, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşebendî*, s. 5.

olduğu üzerinde ısrarla durmuş, her vesile Kur'an'a, Sünnet-i Seniyye'ye ve ashâbın yoluna uymanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Nitekim onun "bir istikâmet bin kerâmetten evlâdır"⁷ sözü bu hususa işaret etmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, yetiştirdiği yüzlerce halifesi aracılığıyla Balkanlar, Kırım, Güneydoğu Asya, Kuzeybatı İran ve Anadolu bölgelerinde geniş bir nüfuza sahip olmuş, özellikle o dönemde Osmanlı devletine bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgelerinde yaşayan halkın dinî hayatı üzerinde olumlu bir tesir icra etmiştir.⁸ Hâlid el-Bağdâdî, fikirleri ve duruşuyla şiddetle karşı çıktığı Şiîliğin nüfuz sahibi olduğu bölgelerde yayılmasına, özellikle de Irak ve Anadolu'ya sızmasına engel olmuştur.⁹

İslâmî disiplinlerin hemen her alanında derin vukûfiyetiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başaran ve ilmi, ahlâkı ve fikirleriyle geniş kitleler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan el-Bağdâdî'nin en çok bilinen görüşleri tasavvufa dair olanlar olsa da, onun itikadî/kelâmî görüşleri de tetkik edilmeye değerdir. Bu nedenle bu tebliğde Hâlid el-Bağdâdî'nin ulûhiyet, Allah'ın sıfatları, nübüvvet, âhiret, imâmet, hüsun-kubûh, kazâ-kader ve irâde-i cüz'îye gibi belli başlı görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Hâlid el-Bağdâdî'nin kelâmî görüşleri tespit edilmeye çalışılırken, onun, başta Cibrîl Hadisi'nin¹⁰ şerhi olan *Ferâidu'l-Fevâid*¹¹ ile Kesb ve Irâde-i Cüz'îye konusunda Eş'arî ve Mâturidîler arasındaki görüş farklılıklarının ele alındığı "el-'İkdu'l-Cevherî fî'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'arî"¹² adlı risâlesi olmak üzere mürid ve halifelerine hitaben yazdığı mektuplarından oluşan *Mektubat*'ı¹³ ve şiirlerinin yer aldığı *Divan*'ı¹⁴ temel başvuru kaynaklarımız olacaktır.

Hâlid el-Bağdâdî, itikatta Eş'arî geleneğe bağlı, Sünnî düşünceyi benimseyen bir âlim olduğu için,¹⁵ kelâmî görüşleri tespit edilmeye çalışılırken, zaman zaman onun fikirleriyle, başta Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) olmak üzere, önde gelen Ehl-i Sünnet

7 Hâlid el-Bağdâdî, *Kîtâbu Buğyetu'l-Vâcid fî Mektûbâtî Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Haz. M - hammed Es'ad Sâhib Zâde el-Osmanî, Dîmeşk, 1334, s. 267 (98. mektup).

8 Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV/284.

9 Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV/285.

10 Hadis için bkz. Buharî, İman, 57; Ebû Dâvud, Süne, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddîme, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/27.

11 Bu eser Hâlid el-Bağdâdî tarafından *İtikaadnâme* adıyla Farsça kaleme alınmış ve K - mahlı Hacı Feyzullah tarafından *Ferâidu'l-Fevâid* adıyla Osmanlıcaya çevrilmiştir. Biz tebliğ boyunca bu tercümeden istifade ettik. Bkz. Hâlid en-Nakşibendî, *Ferâidu'l-Fevâid*, Çev. Kemahlı Hacı Feyzullah, B.y.y., Ts.

12 Hâlid el-Bağdâdî, "el-'İkdu'l-Cevherî fî'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'arî", *Mektûbât* içinde, (s. 88-104), Dîmeşk, 1334; Hâlid el-Bağdâdî, "Risâletun fî Tahkîki'l-İrâdeti'l-Cüziyye", *Matbaa-ı Âmire*, İstanbul, H. 1259, s. 132-147.

13 Hâlid el-Bağdâdî, *Kîtâbu Buğyetu'l-Vâcid fî Mektûbâtî Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Haz.: M - hammed Es'ad Sâhib Zâde el-Osmanî, Dîmeşk, 1334.

14 Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî, *Divân-ı Mevlânâ Halidî Bağdâdî*, Terceme, Şerh ve Tahkîk: Abdulcebbar Kavak, Konya, 2009.

15 *Hasan Şükrü, Şemsü's-Şümus*, s. 5, 16.

âlimlerinin fikirleri arasında karşılaştırmalar yapılacak, böylece onun duruşu belirlenmeye ve akidevî görüşleri ortaya çıkarılmaya gayret edilecektir.

HÂLİD el-BAĞDÂDÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

A. ULÛHİYYET

İman edilmesi lâzım gelen altı şeyden birincisi Yüce Allah'ın varlık ve birliğine iman etmektir.¹⁶ Yüce Allah'ın ciheti yoktur. Mekânlı değildir; bir yerde değildir. Zamanlı da değildir. O, madde değildir. Cisim de değildir. Allah sayılı değildir; ölçülemez ve hesap da edilemez. O'nda değişiklik olmaz. Öncesi, sonrası, önkü arkası, altı, üstü, sağı ve solu yoktur. Yüce Allah bu tür şeylerin her hangi biriyle nitelenmekten münezzehtir.¹⁷

Yüce Allah'ın üzerinden gece ve gündüz, yani zamanın geçmesi düşünülemez. Allah'ta hiçbir değişiklik olmayacağı için, "geçmişte şöyleydi", "gelecekte böyledir" denilemez. Allah hiçbir şeye hulûl etmez. Hiçbir şeyle birleşmez. Allah'ın zıddı, tersi, benzeri, ortağı, yardımcısı, koruyucusu, anası, babası, oğlu, kızı, eşi yoktur. O, herkese can damarından daha yakındır.¹⁸

Allah, her zaman hâzır ve her şeyi ihâta etmiş olduğu halde nâzırdır. Fakat hâzır olması, ihâta etmesi, beraber ve yakın olması, bizim anladığımız şekilde değildir. O'nun yakınlığı âlimlerin ilmi ve evliyânın keşif ve şuhûdu ile anlaşılabilir. Akıl bu hususların künhüne vâkıf olamaz.¹⁹

a. Allah'ın Varlığı

Allah vardır. Nitekim hiçbir şey yok iken O vardı. Varlığının başlangıcı yoktur.²⁰ Ancak akılla ve maddî şeylerle Allah'ı anlatmak imkânsızdır. Çünkü o şekillerde görünür; fakat şekillerle sınırlı değildir.²¹ Bu nedenle Yüce Allah'ın zâtını düşünmek ve anlamaya çalışmak câiz değildir.²² Bununla birlikte âlemde Allah'ın varlığını gösteren birçok delil vardır. Zira O'nun kâinattaki her zerre ile irtibatı bulunmaktadır. Akıl sahibi olan herkes açık olarak Yüce Allah'ı her şeyde görür.²³

Hâlid el-Bağdâdî, Allah'ın varlığına dair nasslarda vârid olan delilleri kullandığı gibi, isbât-ı vacip konusunda kelâmcıların kullandığı hudûs, imkân, gâye ve nizâm gibi akli delilleri de kullanmıştır. Şimdi bunlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

16 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 17.

17 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

18 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20.

19 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20.

20 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

21 Bağdâdî, *Divân*, s. 517 (Beyit no: 959).

22 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

23 Bağdâdî, *Divân*, s. 516 (Beyit no: 957).

1. Hudûs Delili

Âlem hâdistir. Yani her şey (önceleri) yok iken (sonradan) var olmuştur.²⁴ Sonradan var olan her şeyin bir yaratıcıya ihtiyacı vardır ki, bu da Yüce Allah'tır.

Hâlid el-Bağdâdî'nin isbât-ı vâcib konusunda sunduğu akli delillerden biri, önceleri Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin Allah'ın varlığına dair sunduğu akli delille paralellik arz etmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe, sonradan kelâmcıların isbât-ı vâcib konusunda başvurdukları hudûs deliline çok benzeyen âlemin değişiminden hareketle Yüce Allah'a ulaşma yöntemini kullanmıştır. İmam A'zâm'a göre âlem sürekli olarak bir halden öbür hale evrilip değişmektedir. Değişimin olduğu yerde bir değiştiricinin olması zorunludur. Dolayısıyla kâinatın sürekli değişmesi mutlak kudrete sahip bir değiştiricinin varlığını göstermektedir ki, o değiştirici Yüce Allah'tır.²⁵

Hâlid el-Bağdâdî'ye göre âlemin hâdis olduğunu gösteren delillerden biri, onun her zaman bozularak değişmesidir. Nitekim âlemdaki her şey değişmektedir. Kâdîm olan ise aslâ değişmez. Yüce Allah'ın zâtı ve sıfatları hiç değişmez.²⁶

2. İmkân Delili

İmkân delili, varlığın zorunlu (kendiliğinden var) veya mümkün (başkası sebebiyle var) olmak üzere ikiye ayrılmasından hareketle kurgulanmış bir delildir. Hâlid el-Bağdâdî de Mevcûd'u, yani var olan şeyin iki olduğunu söyler:

1. Mümkîn,
2. Vâcib (kendiliğinden var olan).

Eğer mevcûd, yalnız mümkün olsaydı ve Vâcibu'l-Vücûd olmasaydı, hiçbir şey var olamazdı. Bunun için mümkün olan mevcûd, kendi kendine var olamaz ve varlıkta duramaz. Ona bir kudret tesir etmeseydi, hep yoklukta kalır; var olamazdı. Kendini var edemeyen, başka mümkünleri de elbette yaratamaz. O halde mümküni yaratanın Vâcibu'l-Vücûd olması gerekir.²⁷

3. Gâye ve Nizâm Delili

Âlemlerin şaşılacak bir nizâm, düzen ve tertip içerisinde olduklarını görüyoruz. Bu âlemi bu mükemmel tertip ve nizâm üzere yaratan ve yok olmaktan koruyanın, kusurlu sıfatlardan münezze olması gerekir ki, o Yüce Allah'tır.²⁸

24 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 9-10.

25 Kemaluddin Ahmed el-Bayâdî el-Hanefî, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, Tkd. M - hammed Zâhid el-Kevserî, İstanbul, 1949, s. 93.

26 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

27 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

28 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

b. Allah'ın Birliği

Âlemi yoktan var eden Allah²⁹ zâtında ve sıfatlarında birdir; hiçbirinde değişiklik veya başkalaşma olmaz.³⁰ O; cisim, cevher ve araz değildir.³¹ Hiçbir sonradan olana muhtaç değildir. O, her hangi bir şeyle birleşmez. Cihet ve mekânda bulunmaktan da münezzehtir.³²

Zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde Yüce Allah'ın eşi ve benzeri yoktur.³³ Zâtının tekliği, ikilik tasavvurundan münezzehtir.³⁴

c. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Allah'a sıfat izâfe etmeyen Cehmiyye mensuplarının ve Allah'ın sıfatlarını iptal eden Mu'tezile mensuplarının³⁵ iddialarının aksine Hâlid el-Bağdâdî, başta Ebû Hanîfe³⁶ olmak üzere bütün Sünnî âlimlerin çoğunluğunun görüşlerine uyarak³⁷ Allah'ın kemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunu kabul etmiştir. Zira âyet ve hadislerde Yüce Allah'ın kemâl sıfatlarının olduğu bildirilmiştir. O'nun isimleri sonsuzdur. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dininde bunlardan doksan dokuzu bildirilmiştir ki, bunlara "esmâ-i hüsnâ" denilir.³⁸

Allah, bütün kemâl sıfatlarla muttasıf ve eksikliğe/noksanlığa delâlet eden bütün sıfatlardan berîdir.³⁹ O'nun sıfatları cisim, cevher ve araz değildir.⁴⁰ Sıfatlar zâtın aynı da değildir, gayrı da değildir. Yani Allah'ın sıfatları, Kendisi değildir; Kendisi'nden başka bir şey de değildir.⁴¹

Allah'ın zâtı ve sıfatları hiç değişmez; insanların sıfatlarıyla kıyas edilemez. O'nun sıfatlarının hiçbirinde çokluk yoktur. Yüce Allah'ın ilgilendiği şeylerin çokluğu, sıfatlarındaki çokluğu gerektirmez.⁴²

Akıl da Yüce Allah'ın sıfatlarının varlığına hükmeder. Çünkü âlemdeki şaşmaz nizâmı, sağlam düzen ve tertibi yaratanın Hay (diri), Âlim (her şeyi bilen), Kâdir (her

29 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

30 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20.

31 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 512 (Beyit no: 949); Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

32 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

33 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20; Bağdâdî, *Dîvân*, s. 517 (Beyit no: 959); Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

34 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 519 (Beyit no: 965).

35 Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Terbiñ ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el- Kevserî, Kahire, I. Baskı 1368/1948, II. Baskı 1418/1997, s. 41.

36 Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, Beyrut, 1404/1984, s. 25.

37 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 25-39.

38 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

39 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

40 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. Mektup).

41 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20.

42 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 68 (1. Mektup).

şeye gücü yeten), Mürîd (dileyen), Semî' (işiten), Basîr (gören), Mütেকellîm (konuşan, söyleyen) ve Hâlık (yaratıcı) olması gerekir.⁴³

Yüce Allah'ın isim ve sıfatları tevkîfidir. Bu nedenle naslarda bildirilen isim ve sıfatlarını söylemek câiz olup, bunlardan başka O'na isim ve sıfat atfetmek câiz değildir.⁴⁴

a. Zâtî Sıfatlar

Zâtî sıfatlar, hâriçte varlığı olmayan ademî ve itibarî mefhumlardan ibaret bulunan sıfatlar olmayıp, ezelde mevcut ve O'nunla kâim olan zâtî, vücûdî ve hakîki sıfatlardır. Bu nedenle bu sıfatlara "Sıfat-ı Zâtîyye", "Sıfat-ı Meânî" ve "Sıfat-ı İkrâm" adları da verilmiştir.⁴⁵ Bu sıfatlar Allah'ın zâtına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Esmâ-i hüsnânın zâtî-sübûtî kısmını oluşturan bu sıfatlar mü'minin ubûdiyyeti ile Yüce Yaratıcı'nın rubûbiyyeti arasındaki ilgiyi ve ayrıca Allah-kâinat münâsebetini açığa kavuşturan kavramlardır.⁴⁶

Hâlid el-Bağdâdî, âkil bâliğ olan kadın ve erkek her Müslümanın Yüce Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatlarını kat'î delillerle doğru bilmesinin ve öylece inanmasının zorunlu olduğunu söylemektedir. Ayrıca ona göre herkese ilk farz olan şey budur ve bu konuda cehâlet özür olmaz.⁴⁷ Bu sıfatlar altıdır:

1. Vücûd

Vücûd, Yüce Allah'ın kendiliğinden var olması, varlığında başka hiçbir şeye muhtaç olmaması demektir. O, Vâcibu'l-vücûttur; Zâtı ile vücûdu vâciptir.⁴⁸

2. Kıdem

Yüce Allah'ın varlığının öncesi, başlangıcı olmaması demektir. Hiçbir şey yok iken Yüce Allah vardı. O'nun varlığının başlangıcı yoktur. Kıdem sıfatı yalnız O'na mahsustur.⁴⁹

3. Bekâ

Yüce Allah'ın varlığının sonsuz olması, hiç yok olmamasıdır. Bekâ sıfatı da yalnız O'na mahsustur.⁵⁰

4. Vahdâniyyet

Yüce Allah'ın hiçbir bakımdan şerîki, ortağı, nazîri ve benzerinin olmamasıdır. Âlemleri yoktan var eden Yüce Allah birdir. Bütün kemâl sıfatlarla muttasıf ve eksikliği çağrıştıran bütün sıfatlardan yüce ve münezzehtir.⁵¹

43 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

44 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 20.

45 Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1996, s. 212.

46 Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989, II/490.

47 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 9.

48 Bağdâdî, *Mektubât*, s. 67 (1. mektup).

49 Bağdâdî, *Mektubât*, s. 67 (1. mektup).

50 Bağdâdî, *Mektubât*, s. 67 (1. mektup).

51 Bağdâdî, *Mektubât*, s. 67 (1. mektup).

5. Muhâlefetün li'l-Havâdis

Yüce Allah'ın hiçbir şeyinde, hiçbir mahlûka, hiçbir sûrette benzememesi demektir. O'nun eşi ve benzeri yoktur.⁵² Bu nedenle O, ne zâtında, ne sıfatlarında ne de fiillerinde yaratıkların hiçbirine benzemez. O'nun zâtı cisim veya cevher değildir.⁵³

6. Kıyam Binefsihi

Yüce Allah'ın varlığının kendinden olması, hep var olması için hiçbir şeye muhtaç olmaması demektir.⁵⁴

b. Subûtî Sıfatlar

“Sıfat-ı Meânî”, “Ma’neviyye” ve “Sıfat-ı İkrâm” isimleri de verilen Allah'ın Subûtî sıfatları⁵⁵ Eş’ariyye mezhebine göre yedi, Mâturidiyye mezhebine göre ise sekizdir.⁵⁶

Allah'ın bu sıfatları da zâtı gibi ezeli ve ebedidir. Yani sonsuz olarak vardılar. Hiçbir surette yaratıkların sıfatlarına benzemezler. Akıl, zan ve dünyadakilere benzetilerek anlaşılabilirler.⁵⁷

Yüce Allah, insanlara bu sıfatlarından birer örnek ihsan buyurmuştur. Bunlardan hareketle Cenâb-ı Allah'ın sıfatları biraz anlaşılabilir,⁵⁸ fakat sıfatların künhüne vâkıf olmak mümkün değildir.

1. Hayat⁵⁹

Yüce Allah'ın diri olması, ölü olmaması demektir. İlim, kudret ve irâde sıfatları hayat ile muttasıf olmayan şeyde, yani ölü olan varlıkta bulunmazlar.⁶⁰

2. İlim

Yüce Allah, ister var olsun ister yok olsun, ister küllî olsun ister cüz’î olsun her şeyi bilir. O'na göre gâib yoktur; her şey hâzırdır. Gözlerin hıyanetini, kalplerin güzelliğini bilir. “Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdârdır”⁶¹ âyeti gereği her şeyi yaratan Yüce Allah olduğundan, durumlarını ve hangi halde olduklarını bilmemesine imkân yoktur.⁶²

52 Bağdâdî, *Divân*, s. 517 (Beyit no: 959).

53 Bağdâdî, *Divân*, s. 512 (Beyit no: 949).

54 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

55 Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 205; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, 1995, s. 163.

56 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

57 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

58 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

59 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

60 İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 268.

61 Mülk, 67/14.

62 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

Tüm olacakları, kulların yaptıklarına karşı cezâ ve sevapları, Yüce Allah ezelde, olaçağı gibi bilmiş, her şeyi hususî olarak yazdırmış ve zapt etmiştir. Dolayısıyla evrende her ne olursa olsun, O'nun ezeldeki ilmine muvafık olarak gerçekleşir.⁶³

3. Semî'

Yüce Allah her şeyi işitir ve işitilen şeylerden hiçbiri O'nun işitme alanından dışarıya çıkamaz.⁶⁴

4. Basar

Yüce Allah her şeyi görür. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz⁶⁵ ve hiçbir şey O'nun görme alanının dışına çıkamaz.⁶⁶ Yüce Allah, kapkaranlık gecede en küçük şeyleri, siyah bir şeyin üzerinde yürüyen siyah karıncayı dahi görür. Zira O'nun nezdinde yakınlık ile uzaklık biridir.⁶⁷ Ancak O'nun görmesi göz ve kirpiklerle değildir.⁶⁸

5. Kudret

Kudret, Cenâb-ı Allah'ın kâinata tesir ettiğinin ve bütün evreni tasarrufunda bulundurduğunun en önemli göstergesidir. Kudret aczin zıddıdır.⁶⁹ Bu nedenle Yüce Allah her şeye kâdirdir.⁷⁰

6. Kelâm

Kelâm, Yüce Allah'ın zâtıyla kâim, müstakil sıfatlarından biridir ve mahlûk (yaratılmış) değildir.⁷¹ Kelâm sıfatı hiç değişmez. Harfli, sesli değildir. Emir, yasak, haber vermek gibi Arapça, Farsça, İbranice, Türkçe veya Süryanice olmak gibi başkalaşması, parçalanması söz konusu değildir. Böyle şekiller almaz; yazılmaz, zihin, kulak ve dil gibi âletlere muhtaç değildir. Hangi dil ile söylenmek istenirse, o dilde söylenebilir. Arapça söylenirse Kur'ân-ı Kerîm, İbranice söylenirse Tevrat, Süryanice söylenirse de İncil olur.⁷²

Muhakkik âlimler Kelâm-ı Nefsî'nin mahlûk (yaratılmış) olmayıp kadîm olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Kelâm-ı Lafzî'nin hâdis mi yoksa kadîm mi olduğu hususunda ittifak yoktur. Bazı âlimler, "Kelâm-ı Lafzî hâdistir" denildiğinde, bundan Kelâm-ı Nefsî'nin de hâdis olduğu sonucunun çıkarılabileceği tehlikesinden ötürü kelâm-ı lafzî'nin hâdis olduğunu söylemenin doğru olmadığı kanaatine varmışlardır. En doğru tutum da bu olsa gerektir.⁷³

63 Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67, (1. mektup).

64 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21; Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

65 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 147 (10. mektup).

66 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup); Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

67 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

68 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 68 (1. mektup).

69 İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 271.

70 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup); Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 21.

71 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 28.

72 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 31.

73 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 32.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden “Kur’an-ı Kerîm hâdistir” diyenler, bu sözleriyle, ağızımızla okuduğumuz ses ve kelimelerin mahlûk (yaratılmış) olduğunu kast etmişlerdir. Hem Kelâm-ı Nefsî’nin hem de Kelâm-ı Lafzî’nin Allah kelâmı olduğu konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri arasında görüş birliği vardır. Bu konuda mecâz yoluna sapanlar olduysa da, “*Kelâm-ı Nefsî Allah kelâmıdır*” demek, Yüce Allah’ın kelâm sıfatıdır demektir. “*Kelâm-ı Lafzî Allah kelâmıdır*” demek ise, Yüce Allah onun hâlıkı (yaratıcısı) dır demektir.⁷⁴

7. İrâde

Yüce Allah her şeyi irâde eder.⁷⁵ O’nun irâdesi olmadan hiçbir şey olmaz.⁷⁶ Allah bir şeyi emir ve takdîr buyurduğunda onun olmaması muhaldir. Yani Allah’ın dilediği dışında hiçbir şey gerçekleşmez.⁷⁷ Ayrıca Yüce Allah’ın irâdesi, zâtî yönden gerçekleşmesi mümkün olmayan şeylerle bağlantılı olamaz.⁷⁸ Bu nedenle yerdeki ve gökteki âlemden hiçbir şey Yüce Allah’ın irâdesi dışında değildir. Bir şeyi irâde etmeden Yüce Allah’ın kudreti ona taalluk etmez. Dolayısıyla kâinattaki bütün yaratıklar, O’nun irâdesi ve takdîri ile meydana gelmiştir.⁷⁹

Her şeyi Allah’ın irâdesine bağlama düşüncesi Hâlid el-Bağdâdî’de bir inanç esası haline gelmişti. Nitekim o, tarikatın âdâbına muhalif işler yapan bir halifesini yanına çağırarak yüzüne karşı, “ey Abdulvehhâb! İlahî irâde seni tarikatımızdan kovmamız yönünde zâhir olmuştur” demiş;⁸⁰ *Mektûbât* adlı eserinin bir başka yerinde ise aynı hususa işaretle, “biliniz ki, ilâhî irâde Abdulvehhâb’ın tarikat-ı âliye’den kovulması yönünde zâhir olmuştur”⁸¹ demiştir.

8. Tekvîn

Tekvîn, “yaratmak”, “ma’dumu ademden vücûda çıkarmak” demektir.⁸² Maturidîlere göre Yüce Allah’ın Tekvîn sıfatı vardır. Ancak Eş’ariyye mezhebine göre Tekvîn sıfatı Kudret sıfatıyla aynıdır ve meşîyyet irâde ile aynıdır.⁸³

c. Haberî Sıfatlar

Yalnızca âyet ve hadislerde bildirilen ve haberlerle sâbit olan sıfatlara haberî sıfatlar

74 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 32.

75 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

76 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 68 (1. mektup).

77 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 208 (Beyit no: 290).

78 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

79 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

80 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 134 (17. mektup).

81 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 129 (20. mektup).

82 İzmirli İsmail Hakki, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981, s. 278.

83 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 21.

denilir.⁸⁴ Haberî sıfatlar, nasslarla sâbit olmakla birlikte, zâhirî mânalarıyla aşkın varlığa nisbet edilmeleri mümkün olmayan kavramlardır.⁸⁵

İslâm dünyasında haberî sıfatların anlaşılmasında temelde iki farklı metod takip edilmiştir: Te'vil yoluna sapmayıp sözü zâhiri üzere kabul eden ve sıfatlar konusunda muhafazakâr davrandığı bilinen Selefiyye, Allah için ilim, kudret, hayat, irâde, semî', basar, kelâm, celâl, ikrâm, in'âm, izzet, azâmet gibi ezeli sıfatlar tespit etmiştir. El, yüz, göz, ayak, parmak gibi haberî sıfatları da Allah'a izâfe eden Selefiyye mensupları, Allah'ın zâtî sıfatları ile fiilî sıfatlarını birbirinden ayırt etmeksizin hepsini Allah'a atfetmişlerdir.⁸⁶

Mutezile kelâmcıları ile Eş'arî ve Mâtüridî kelâmcılarının çoğu, haberî sıfatların te'vil edilmeleri gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Haberî sıfatların te'vil edilerek anlaşılması gerektiğini savunan kelâmcılar, zâhirî mânalarıyla aşkın varlığa nispet edilmesi tenzih prensipleri açısından mümkün olmayan bazı kavramların az da olsa nasslarda yer almasını, ilahî bir imtihan ve eğitim vesilesi olarak kabul etmiş ve bu tür lafızların aşkınlığa has bir özellik, ayrıca her dilde bulunan edebî bir kullanım olduğunu vurgulamışlardır. Mu'tezile'nin başlattığı ve daha sonra Sünnî kelâmcıların da benimsediği te'vil metoduna göre bu tür kavramlar, akâidin genel prensipleri ve Arap dilinin kural ve özellikleri çerçevesinde mecazî mânalarına bağlı olarak yorumlanmalıdır.⁸⁷

Hâlid-i Bağdâdî'ye göre nasslarda *el*, *ayak*, *cihet*, *yer* ve bunlar gibi Yüce Allah'a nispet edilmesi câiz olmayan kavramların bulunmuş olması bizim anladığımız ve bildiğimiz, bugün kullanılan hakikî manalarda değildir. Bu tür kavramların geçtiği âyet ve hadislerle müteşâbihât denir. Bunlara yalnızca inanmalı, fakat nasılığını anlamaya kalkışmamalıdır. Ya da bunlar Yüce Allah'ın şânına yakışacak tarzda te'vil edilmelidir. Meselâ *el* (*yed*) kelimesi "kudret" olarak yorumlanmalıdır.⁸⁸

d. Vahdet-i Vücûd Düşüncesi

İbn Arabî (ö. 638/1240), Mevlânâ Celâluddîn er-Rûmî (ö. 672/1273) ve Hallâc-ı Mansûr (ö. 922/1516-17) gibi önde gelen mutasavvıflarda olduğu gibi Hâlid el-Bağdâdî'nin de Vahdet-i Vücûd düşüncesini çağrıştıran bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun *Dîvân*'ında Vahdet-i Vücûd telakkisini çağrıştıran şu beyitler yer almaktadır:

Kâinata güzellik ve aşk da sana mahsustur,

Ey dost! Bazen Yûsuf şeklinde ortaya çıkarsın.⁸⁹

Bazen de Ya'kûb'un suretinde Yûsuf'un yüzüne bakarsın,

84 Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 222.

85 Topaloğlu, "Allah", II/491.

86 Şehristânî, *el-Milel*, I/92.

87 Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II/490.

88 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 19.

89 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 520 (Beyit no: 966).

*Sen ilk önce dünyadaki güzellerin yüzlerinde görünürsün;*⁹⁰

*Daha sonra da âşıkların gözleriyle o (güzelliği) seyredersin.*⁹¹

Ey Hâlid! Kendi görüşünün doğruluğunu ne zamana dek iddia edeceksin?

*Dikkat et ha! Sonra hakikat ehlinin gözünde kâfir olmayasın!*⁹²

Hâlid el-Bağdâdî'nin, vahdet-i vücûd düşüncesini savunan mutasavvıflar gibi, Allah'ın âleme hem içkin hem de aşkın olduğu argümanını savunduğu belli olmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki, vahdet-i vücûtta savunulan içkinlik, panteizm ve pan-enteizmde olduğu gibi zâfî bir içkinlik değildir. Aksine vahdet-i vücûd düşüncesinde söz konusu edilen içkinlik, *Mutlak Zât'*ın isim ve sıfatlarının tecellisi olan âlem ve eşyâda ruh olarak veya öz olarak bulunan içkinliktir. Yani burada kastedilen şey, Allah-âlem birliğinden ziyâde Yüce Allah'ın âlemden zâfî itibarıyla değil de, hakikati itibarıyla tecellî ve tezâhür etmesidir.⁹³

e. Ru'yetullah

Hâlid el-Bağdâdî, Allah'ın âhirette görüleceğini savunan Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine⁹⁴ uyararak, Yüce Allah'ın görülemeyeceğini iddia eden Cebriye⁹⁵ ve Mu'tezile'yi reddemiştir. Ona göre Yüce Allah'ı dünyada baş gözü ile görmek câizdir; fakat kimse görmemiştir.⁹⁶ Bu nedenle O, dünyada ancak kalplerle görülür; âhirette ise gözlerle görülecektir.⁹⁷ Nitekim Yüce Allah kıyâmet günü, mahşer yerinde kâfirlere ve günahkâr mü'minlere kahr ve celâl ile; sâlih olan mü'minlere ise lütfu ve cemâli ile görünecektir. Yine kıyâmet günü, melekler ve kadınlar da Yüce Allah'ı göreceklerdir. Fakat kâfirler bundan mahrûm kalacaklardır.⁹⁸

Âlimlerin çoğunluğuna göre mü'minlerin muttakî olanları her sabah ve akşam, derecesi aşağı olanlar ise her Cuma günü, kadınlar ise dünya bayramı gibi yılda birkaç kez Cemâlullah ile müşerref olacaklardır.⁹⁹

Hâlid el-Bağdâdî, götürüldüğü Mîrâc gecesinde Cennet'te Allah'ı gördüğüne dair Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği¹⁰⁰ görüşe katılarak Rasûlullah (s.a.v.)'in Yüce Allah'ı mî'râc'da gördüğünü kabul etmiştir. Ancak ona göre bu görme, dünyadaki baş görmesi

90 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 521 (Beyit no: 967).

91 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 521 (Beyit no: 968).

92 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 521 (Beyit no: 969).

93 Hüsametîn Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara, 1990, s. 1.

94 Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usulî'd-Dîn*, s. 40-41.

95 Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red*, s. 98.

96 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

97 Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

98 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

99 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

100 Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red*, s. 60-61.

gibi değildir. Evliyânın Allah'ı görmesi de, dünya ve âhiretteki görme gibi değildir. Nitekim evliya-i kirâmdan Allah'ı gördükleri iddiasında bulunanlar, hakiki bir görme ile O'nu görmüş değildirlere. Bilakis onlara şühûd hâsıl olmaktadır.¹⁰¹

f. Vücûb 'Alallah

Mu'tezile mensupları tarafından kul için iyi ve faydalı (salah) veya en iyi ve en faydalı (aslah) olan şeyleri yaratmanın Allah'a gerekli olduğu şeklindeki düşünce¹⁰² Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından reddedilmiş ve hiçbir şekilde kabul görmemiştir.¹⁰³ Hâlid el-Bağdâdî'nin de bu hususta da Ehl-i Sünnet'e uyarak görüş beyan ettiği görülmektedir. Nitekim ona göre Yüce Allah, kullarına iyi ve faydalı olanı vermeye, kimine sevap ve kimine de azâp etmeye mecbûr değildir. Âsilerin, günah işleyenlerin hepsini cennete koysa, fadlına ve ihsânına yakışır, İtaat ve ibâdet edenlerin hepsini de cehenneme atsa, bu da adâletine uygun düşer. Fakat O, Müslümanları ve ibâdet edenleri Cennet'e sokacağını, bunlara sonsuz ni'metler ve iyilikler vereceğini; kâfirlere ise Cehennem'de sonsuza dek azâp edeceğini dilemiş ve bildirmiştir. O, aslâ sözünden dönmez.¹⁰⁴

g. İnsan Fiilleri

Halid el-Bağdâdî, hayat sahibi varlıkların fiillerini iki kısımda ele alıp değerlendirmektedir.¹⁰⁵

1. Tabîî Filler

Tabîî fiiller de kendi arasında ikiye ayrılır:

a) Farkında Olunan Fiiller

Bu fiiller hastalık, sıhhat, uyku ve uyanıklık halleri gibi canlı varlıkların farkında oldukları hususlardır.

b) Farkında Olunmayan Fiiller

Bu fiiller de gelişip büyüme, yemekleri hazmetmek gibi hayat sahibi varlıkların farkında olmadıkları fiillerdir.

101 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

102 Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî fî Ebbâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kahire, 1965, XIV/7, 16; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerîm Osman, Kahire, 1416/1996, s. 41vd., 327 vd.; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 338.

103 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut, 1990, I/315-316; Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyizu'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Firaki'l-Hâlikîn*, Tah. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1983, s. 66, 71-72; Abdülkerîm eş-Şehristânî, *Nihâyetu'l-İkdâm an İlmi'l-Kelâm*, Kahire, Ts., s. 381 vd.; Fahreddîn er-Râzî, *el-Muhassal*, Kahire, 1323, s. 147-148; Nureddîn es-Sâbuî, *el-Bidâye fî Usuli'd-Dîn*, Dimeşk, 1979, s. 74-75.

104 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 17-18.

105 Bağdâdî, "Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 132.

Tabii fiillerin Allah tarafından yaratıldığı konusunda İslâm itikadî mezhepleri arasında hiçbir ihtilâf yoktur.¹⁰⁶

2. İhtiyârî Fiiller

Hayat sahibi varlıkların fiillerinin bir kısmı da ihtiyârî olanlar, yani kendi hür iradeleriyle gerçekleştirdikleri fiillerdir. İtikadî mezheplerin ihtilâf ettikleri esas konu da budur.¹⁰⁷

Hâlid el-Bağdâdî'ye göre, insanların iyi ve kötü bütün işlerini, Müslüman olmalarını, küfürlerini, istekli ve isteksiz bütün işlerini Yüce Allah yaratmaktadır. Yaratana yalnızca Allah'tır.¹⁰⁸ Bu nedenle sebeplerin meydana getirdiği her şeyi yaratan Allah'tır. O, her şeyi bir sebebe göre yaratmaktadır. Meselâ ateş yakıcıdır. Oysa gerçekte yakan Yüce Allah'tır. Ateşin yakmakla hiçbir ilgisi yoktur. Fakat âdeti şöyledir ki, bir şeye ateş dokunmadıkça Yüce Allah yakmayı yaratmaz.¹⁰⁹ Yüce Allah dileseydi her şeyi sebepsiz yaratırdı. Ateşsiz yakar, hiçbir şey yenmeden doyururdu. Fakat O, kullarına lütufta bulunarak ve onlara iyilik ederek her şeyin yaratmasını bir sebebe bağlamıştır. O, belli şeyleri belli sebeplerle yaratmayı dilemiştir. Yüce Allah işlerini sebeplerle yaratmamış olsaydı, kimse kimseye muhtaç olmaz, herkes her şeyi Yüce Allah'tan ister, hiçbir şeye başvurmazdı. Böyle olunca insanlar arasında âmir, memur, işçi sanatkâr, talebe hoca ve hemen hiçbir insanlık bağı kalmaz, dünya ve âhiretin nizamı harap olurdu.¹¹⁰

Kulların ihtiyârî fiillerini yaratan Allah'tır.¹¹¹ Küfür ve günahlar, O'nun irâdesiyle olup; emri, rızası ve muhabbetiyle değildir.¹¹² Cebriyye'nin iddia ettiği gibi her şey cebren oluyor ve bunda bizim irâde ve ihtiyarımız bulunmuyorsa, o vakit dünyada yaşayan, günah işleyen ve kötülük yapan hiç kimsenin yaptıklarından dolayı sorumlu olmaması gerekir.¹¹³

h. Kesb

Hâlid el-Bağdâdî'nin düşüncesinde kesb'in özel bir yeri vardır. Nitekim o, Eş'arîlerle Mâturidîler arasında kesb konusunda ortaya çıkan görüş farklılıklarını konu edinen özel bir risâle¹¹⁴ de kaleme almıştır. O, bu risâlede kesb konusunu Cebriye, Mu'tezile,

106 Bağdâdî, "Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 132.

107 Bağdâdî, "Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 132.

108 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18.

109 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 52-53.

110 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 53.

111 Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

112 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 18; Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

113 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 207 (Beit no: 289).

114 Bu risâle "Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye" adıyla (Matbaa-ı Âmire, İsta - bul, H. 1259, Atf Efendi, No: 1234 içinde, s. 133-147) yayınlanmıştır. Ayrıca bu Risâle "el-'İkdu'l-Cevherî fî'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturdî ve'l-Eş'arî" adıyla Hâlid el-

Eş'ariyye ve Mâturidiyye âlimlerinin görüşlerini aktararak enine boyuna tartışmış ve konuyu detaylı bir biçimde incelemiştir.¹¹⁵ Bağdâdî'nin bu risâlede ayrıca Eş'arîlikle Maturidîliği birbirine yaklaştırmaya, en tartışmalı konulardan biri olan kesb ve irâde-i cüziyye konusunda bile aralarında ciddi bir görüş ayrılığının olmadığını ispatlamaya çalıştığı kolaylıkla müşahede edilmektedir. Sözgelimi o, yukarıda sözünü ettiğimiz kesb ve irâde-i cüziyye konusuna tahsis ettiği "el-'İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Maturidi ve'l-Eş'arî", adlı risâlesinde, İmam Eş'arî ile Mâturidî'nin kulun kudreti ve kesbi konularındaki görüşleri arasındaki farkın oldukça kapalı ve anlaşılmasız olduğunu, hatta konuya dair kendileriyle görüştüğü bazı çağdaş âlimlerin bu konu hakkında hayatları boyunca birçok kitap karıştırdıkları halde Eş'arî ile Maturidî'nin görüşleri arasında bir fark göremediklerini, dolayısıyla da "her iki âlim de aynı şeyleri söylüyorlar" demek zorunda kaldıklarını belirtir.¹¹⁶ Risâlenin bir başka yerinde o, Mâturidîlerin insan fiillerinin meydana gelişinde Eş'ariyye'nin önde gelen âlimlerinden Kâdî Ebû Bekir el-Bakillânî gibi düşündüklerini dile getirerek,¹¹⁷ Ehl-i Sünnet'i aynı ölçüde temsil eden Eş'arîler ile Mâturidîler arasındaki ihtilâfın bir nevi lafzî olup sanıldığı kadar derin olmadığını savunmuştur.

Hâlid el-Bağdâdî, mütekaddimîn dönemi Eş'arî âlimlere katılarak kesb kavramı ile kullara ait fiillerin hâdis olan irâde ve kudretleriyle meydana geldiğini kabul etmiştir. "İnsan Fiilleri" başlığı altında da vurguladığımız gibi Hâlid el-Bağdâdî hayat sahibi varlıkların fiillerini, tabii fiiller ve ihtiyarî fiiller olarak ikiye ayırmaktadır.¹¹⁸ Ona göre ihtiyarî fiiller, yani kulların istekli hareketleri de iki şeyden meydana gelir:

1. Birincisi kulun kalbinin ihtiyâr ve irâdesi ve kudreti iledir. Bunun için kulların hareketlerine "kesb" denir. Kesb, insanın sıfatıdır.¹¹⁹

2. İkincisi Yüce Allah'ın yaratması, var etmesi iledir. Yüce Allah'ın emirler, yasaklar, sevaplar ve azaplar yapması, insanda kesb bulunduğu içindir. "Sizi ve amellerinizi yaratan Allah'tır"¹²⁰ âyeti insanlarda kesb, yani hareketlerinde kalbinin ihtiyarî ve irade-i cüziyyesi bulunduğunu göstermekte; cebrin ise olmadığını açıkça belirtmektedir. Bunun için "Zeyd vurdu, kırdı" denilerek fiiller insana nispet edilmektedir.¹²¹

Bağdâdî'ye göre, Mu'tezile mensupları, fiillerin yalnızca kulun kendi kudreti ile

Bağdâdî'nin *Mektûbât'* i içerisinde (s. 88-104) yer almıştır.

115 Bağdâdî, "el-'İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Maturidi ve'l-Eş'arî", *Mektûbât* içinde, s. 88-104.

116 Bağdâdî, "Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", Atıf Efendi, No: 1234 içinde, s. 133-134; Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 91 (9. Mektup).

117 Bağdâdî, "Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 133; Krş. Bağdâdî, "Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 137; Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 89-90 (9. Mektup).

118 Bağdâdî, "Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyye", s. 132.

119 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 54.

120 Sâffât, 37/96.

121 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 54.

olduğunu, kulun bunları yalnızca kendi ihtiyarı ile yaptığını söylerken,¹²² irâde ile rızâ arasındaki farkı göremedikleri için şaşkına dönmüşler ve “insan dilediği işi kendi yaratır” demişlerdir. Böylece onlar kazâ ve kaderi inkâr etmişlerdir. Ayrıca onlar insanın dilediğini kendi başına yarattığını zannederek “O’ndan başka ilâh yoktur; O, her şeyin yaratıcısıdır”¹²³ âyetine hakkıyla inanmamış, yaratmada insanı Allah’a ortak kabul etmiş olmaktadır.¹²⁴

Bağdâdî’ye göre Cebriye fırkası da fiillerin kulun kudreti olmaksızın yalnız Yüce Allah’ın kudreti ile meydana geldiğini söylerken,¹²⁵ büsbütün şaşırarak halk etmeksizin ihtiyârın bulunacağını anlamamışlardır. İnsanda ihtiyârın olmadığını sanarak insanı taşa veya oduna benzetmişlerdir. Bu düşüncenin tabîî sonucu olarak bütün kötülükleri yaptırmanın Yüce Allah olduğunu zannetmişlerdir. Oysa Cebriye mensuplarının iddia ettiği gibi insanda irâde ve ihtiyâr olmasaydı, kötülük ve günahları Yüce Allah zorla yaptırırsa, eli ayağı bağlanıp dağdan aşağı yuvarlanan kimse ile yürüterek ve etrafını seyrederek inen kimsenin hareketlerinin birbirinden farklı olmaması gerekirdi. Halbuki birincinin yuvarlanması cebr ile, ikincinin inmesi irâde ve ihtiyâr ile olmaktadır.¹²⁶

i. Hüsün ve Kubûh

Hâlid el-Bağdâdî, Hüsün ve kubûh meselesini dört farklı açıdan ele alıp değerlendirmektedir:

I. Hüsün ve kubûh üç ayrı manada kullanılır:

1. Hüsün kemâlin, kubûh ise eksikliğin sıfatıdır. “Adâlet güzel, zulüm çirkindir” dediğimizde adâletin kemâl, zulmün ise eksiklik sıfatı olduğunu kastederiz.¹²⁷

2. Hüsün, kişinin hedef, amaç ve maksadına (garaz) uygun düşen şey demektir. Kişinin düşmanının ölmesi gibi. Kubûh ise kişinin hedef, amaç ve maksadına uygun düşmeyen şey demektir. Kişinin dostunun ölmesi gibi. Bazen hüsün ve kubûh kelimeleri yerine maslahat ve mefsedet (kâr ve zarar) sözcükleri de kullanılır.¹²⁸

3. Hüsün, dünyada övülmeyi, âhirette sevabı; kubûh ise dünyada kötülenmeyi, âhirette azabı gerektiren şey demektir. Bu anlam, Eş’arî ve sufiler ile Hanefî ve Mu’tezilîler arasındaki ihtilâfa sebep olmuştur. Çünkü hüsün ve kubûh Eş’arî ve sufiler yanında şer’î, Hanefî ve Mu’tezilîler nezdinde ise aklî bir husustur.¹²⁹

II. Hüsün, şer’îatte tahrîmen veya tenzihen nehyedilmeyen şey, yani mübah olan şey;

122 Bağdâdî, “Risâletun fi Tahkiki’l-İrâdeti’l-Cüziyye”, s. 132.

123 En’âm, 6/102.

124 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 57.

125 Bağdâdî, “Risâletun fi Tahkiki’l-İrâdeti’l-Cüziyye”, s. 132.

126 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 57.

127 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki’l-İrâdeti’l-Cüziyye*, s. 142.

128 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki’l-İrâdeti’l-Cüziyye*, s. 142.

129 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki’l-İrâdeti’l-Cüziyye*, s. 142.

kabîh ise şeraitte tahrîmen veya tenzîhen nehyedilen şeydir.¹³⁰

Bazılarına göre, hasen yapılması emredilen (farz) şey; kabîh ise yapılması yasaklanan (haram) şeydir. Yine bazılarına göre ise hasen mübahdır. Mübah olan şeyin ise ne yasak, ne de emredilmiş olup ikisinin arasında (vâsita) dır. Hayvanların fiilleri ne yasak, ne de emredilmiş olup ikisinin arasında (vâsita) dır. Çocukların fiillerinin hüsün veya kubûh kapsamına girip girmediği konusu ise ihtilâflı bir meseledir.¹³¹

III. Hanefîlerin cumhuru ile Mu'tezile mensuplarına göre, fiilde öyle bir hususiyet vardır ki, akıl onun iyi/güzel (hasen) veya kötü/çirkin (kabîh) olmasına hükmedebilir. Varılan bu hüküm,

a) ister akıl, fiilde bulunan ciheti tefekkür etmeden ve düşünmeden hasen veya kabîh oluşunu algılasın,

b) ister akıl, nazar (düşünerek ve tefekkür ederek) sonucu hasen veya kabîh olduğunu fark etsin,

c) isterse de akıl, fiilin hasen veya kabîh oluşunu kendiliğinden (bedihî olarak) veya derin bir tefekkür sonucu değil de şeriatın vârid olmasından sonra anlasın fark etmez.¹³²

Eş'arîlere göre ise, akıl bir şeyin hasen veya kabîh oluşuna hükmedemez. Çünkü fiilin bizzat kendisi övgü, yergi, sevap veya cezayı gerektirmez. Fiilin bunları gerektirmesi ancak şeriatın bildirmesi ilelerdir.¹³³

IV. Hanefîlerin hepsi hüsün ve kubûh meselesinin aslında ve güç yetirilemeyen şeylerin teklifi (teklîfi mâ lâ yutak) gibi fer'î hususlarda Mu'tezile'ye uymuşlardır. Fakat bu meselenin çoğu konularında, söz gelimi Yüce Allah'ın mutlak manada hâkim olduğu ve O'nun üzerinde her hangi bir hâkimiyetin kurulamayacağı gibi hususlarda onlara muhâlefet etmişlerdir. Böylece Hanefîlerin, Yüce Allah'ın dünyada kullarına lütufta bulunmasının, onlar için aslah (en iyi olan) ı yapmasının; âhirette ise taatte bulunanlara sevap, günah işleyenlere ise cezâ vermesinin vâcip olmadığını söylemelerinin sebebi, bunların zıtlarının hikmete muhâlif düşmemesi gerçeğine binaendir. Zira akıl, hüsün ve kubûh olanı bilmeyi vâcip kılmaz. Nitekim akıl, bedihî hükümlerde olduğu gibi vâsitasız hüsün ve kubûhu bilmeyi vâcip kılmadığı gibi, vâsitalı (tevlîden) olarak da iyi/güzel ve kötü/çirkin şeyleri bilmeyi gerekli kılacak güçte değildir. Gerçekte akıl, eşyaya taalluk ettiği anda, yani kişinin bedihî şeylere yönelmesi veya derin düşünmeye başlamasından sonra Cenâb-ı Allah'ın kendisi vasıtasıyla insanda bilgiyi yarattığı normal bir âlettir.¹³⁴

j. Kazâ ve Kader

Kazâ ve kader kelimeleri üzerinde Sünnî Kelâm okullarından Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında lafzî bir anlaşmazlık söz konusudur. Ehl-i Sünnet'in bu iki kolu, Mâtürîdî ve

130 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-Îrâdeti'l-Cüziyye*, s. 142.

131 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-Îrâdeti'l-Cüziyye*, s. 142.

132 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-Îrâdeti'l-Cüziyye*, s. 142-143.

133 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-Îrâdeti'l-Cüziyye*, s. 143.

134 Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-Îrâdeti'l-Cüziyye*, s. 143.

Eş'ariler kazâ ve kader kelimelerini birbirinin tersi şekilde algılamışlardır. Eş'arilerin kazâ dediklerine Mâtürîdîler kader, kader dediklerine de kazâ demişlerdir.¹³⁵

Eş'arilere göre *kazâ*, "yaratma, hüküm verme, haber verme, emretme ve yazgı" gibi anlamlara gelir.¹³⁶ Eş'ariler *kazâyı*, "ilmine mutabık bir sûrette kâinata ezelen taalluk eden *İrâde-i İlähiyye*"¹³⁷ şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre *kazâ*, Allah'ın ezeli karar ve hükmüdür. Bu, Allah'ın irâdesine göre bütün varlıklar için geçerlidir. Bu ezeli hüküm zamanla gerçekleşir. *Kader* ise, her şeye ait özel hüküm ve karardır. Varlıkların birer birer yokluktan varlığa çıkmalarıdır. Bu da ilâhi irâdenin zaman içinde her birinin ölçü ve sınırlarını tespit ederek, onları ayrıntılarıyla ortaya koymasındır.¹³⁸

Mâtürîdîler ise *kazâyı*, "ezelden bütün eşyanın vücûduna taallûk eden ilm-i ilâhî"¹³⁹ olarak tanımlamışlardır. Buna göre *kazâ*, Yüce Allah'ın eşyâyı itkân ve ihkâmla, en güzel ve en mükemmel bir şekilde icâd etmesi; kader de, Allah Tealâ'nın her bir mahlûku ezelde kendisine ait vasfıyla tâyin ve tespit etmesidir ki, bu vasfa iyilik, kötülük, fayda ve zarar gibi şeyler dâhil olabileceği gibi, mahlûkâta ait zaman ve mekân unsuru ile onlara terettüb edecek mükâfat veya azap da dâhildir.¹⁴⁰

Görüldüğü üzere Eş'arilerin *kazâ* tanımı Mâtürîdîlerin *kader* tanımına, Mâtürîdîlerin *kazâ* tanımı da Eş'arilerin *kader* tanımına benzemektedir. Halid el-Bağdâdî bu her iki tanıma da işaret ederek bunların lafzî anlam farklılıkları olduğuna işaret ederek bu kavramları şöyle tanımlamaktadır: *Kader*, lügatte "hüküm, miktar, azâmet" anlamındadır. *İstilahta* ise *kader*, "Yüce Allah'ın bir şeyin olmasını emir buyurmasıdır."¹⁴¹ "Ezelden ebede kadar vücûda gelmiş ve gelecek ve vücûd isteyen şeylere Allah'ın irâdesinin taallukuna *kazâ* denilir."¹⁴²

Hâlid el-Bağdâdî, Eş'arilerin *kazâ* dediğine Maturidîlerin *kader*, *kader* dediklerine de *kazâ* dediklerinin bilincinde olarak, *kazâ* ve *kader* kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığına da işaret etmektedir: Buna göre *kazâ*, "Yüce Allah'ın ezelden ebede kadar yaratılacak olan şeyleri dilemesi"dir.¹⁴³ "Bütün bu şeylerin *kazâyı* uygun olarak daha az ve daha çok olmayacak şekilde yaratılmasına" da *kader* denilir.¹⁴⁴

Hâlid el-Bağdâdî, *kazâyı* iki kısımda ele alıp değerlendirmektedir:

135 Şerafeddin Gölcük, "İnsan ve Kaderi", *SÜİFD*, Sayı: 2, Konya, 1986, s. 18

136 Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida'*, Thk., Richard J. McCarthy, Beyrut 1953, s. 46.

137 Bkz. Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara, 1983, s. 93.

138 Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Filleri*, İstanbul, 1979, s. 220.

139 Bkz. Akseki, *İslâm Dini*, s. 93.

140 Bkz. Sabunî, *el-Bidâye fi Usuli'd-Dîn*, s. 77 vd.

141 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

142 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 52.

143 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 52.

144 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 52.

1. Kazâ-i Muallak

Kazâ-i muallakın değişme olasılığı vardır. Nitekim bu türden olan kazâ, velilerin ve peygamberlerin himmetiyle değişebilir.¹⁴⁵

2. Kazâ-i Mübrem

Kazâ-i Mübrem'in (kesin olan kazânın) değişebileceğine itikad etmek câiz değildir. Çünkü eğer kesin olan kazânın değişebileceği câiz kabul edilirse, bu durumda Yüce Allah'ın kesin olarak irâde ettiği şeyin kendi tarafından bozulmasının da câiz olduğu sonucu çıkar ki, bu câiz değildir. Zira Kelâm İlmi'nde Allah'ın irâdesinin zâtî yönden gerçekleşmesi mümkün olmayan şeylerle bağlantılı olamayacağı ilke olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Çünkü kazâ-i mübrem (kesin olan kazâ) hiçbir şekilde geri çevrilmez. Bir şeyin olmasına kesin olarak hükmedildiği zaman mutlaka olacak demektir. Aynı şekilde bir şeyin yokluğu kazâ edildiği zaman da kâzâ edilen yok olacaktır. Zira bir şeyin vukuunun kesin olması demek, hiç kimsenin ret edemeyeceği ve hiçbir değiştiricinin değiştiremeyeceği bir şekilde sağlam olması ve olacağına kesin hüküm verilmesi demektir.¹⁴⁷

Kazâ-i mübrem'in değişebileceği var sayıldığında şu üç durum kaçınılmaz olur:

I) Yüce Allah acze düşmüş olur. Çünkü Yüce Allah bir şeyin gerçekleşmesini kesin kılmış olmasına rağmen başkası onu bozmuş olur.¹⁴⁸

II) Yüce Allah ezeli kelâmında yalan söyleme durumuna düşmüş olur. Zira Cenâb-ı Hak ezelde bu işin mutlaka olacağını haber vermiştir. Şayet muhakkak olacağını haber verdiği şeyin değişebileceği var sayılırsa, bu durumda kesin olarak haber verdiği şeylerin olmayabileceği düşünülebilir ki, bu muhaldır.¹⁴⁹

III) Yüce Allah cehâlet içine düşmüş olur. Çünkü Yüce Allah'ın ilmine göre hiçbir şey Mübrem Kazâ'yı değiştirmez. Oysa bu durumda onu bir başkasını değiştirdiği var sayılmış olmaktadır. Böyle bir durumda Yüce Allah'ın bildiğinin tersi olmuş olur ki, O, zâtına lâyık olmayan şeylerden berîdir.¹⁵⁰

Ne var ki bazen bir iş Levh-i Mahfûz'da muallak olmaksızın yazılır. Bazı keşif sahipleri, Levh-i Mahfûz'da o işin bağlandığı sebebi görmedikleri için onu olması kesin ve değişmez (mübrem) olarak haber verirler. Bu kimse o işi kesin ve değişmez (mübrem) olarak gördüğü için doğru söylemiş olur. Oysa söz konusu iş Yüce Allah'ın ilminde olması sebeplere bağlanmış (muallak)tır. Bu nedenle olması sebeplere bağlanmış (muallak) kazâ iki kısımdır:¹⁵¹

145 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

146 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

147 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

148 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

149 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 (7. mektup).

150 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 86 vd. (7. mektup).

151 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 87 (7. mektup).

1. Allah'ın ilminde ve Levh-i Mahfûz'da olması sebeplere bağlanmış (muallak) kazâ,¹⁵²

2. Allah'ın ilminde olması sebeplere bağlanmış (muallak), Levh-i Mahfûz'da kesin ve değişmez (mübrem) kazâ.¹⁵³

Kazâ ve kadere, hayır ve şerlerin Yüce Allah'tan olduğuna inanmak gerekir. Çünkü insanlara gelen hayır ve şer, fayda ve zarar, kazanç ve ziyanların hepsi Yüce Allah'ın taktir etmesiyledir. Hatta bütün hayvanların, nebâtâtın, cansız varlıkların, her şeyin olup olmaması, kulların iyi ve kötü işleri, dünyada ve âhirette bunların cezâlarını görmeleri ve her şey ezelde Yüce Allah'ın ilminde vardı. Bunların hepsini ezelde biliyordu. Ezelden ebede kadar olacak şeyleri, özellikleri, hareketleri, olayları ezelde bildiğine uygun olarak yaratmaktadır. İnsanların iyi ve kötü bütün işlerini, Müslüman olmalarını, küfürlerini, istekli ve isteksiz bütün işlerini Yüce Allah yaratmaktadır. Yaratan yalnızca Allah'tır.¹⁵⁴

Yer ve gökteki âlemden hiçbir şey O'nun irâdesi dışında değildir. Bir şeyi irâde etmeden kudreti ona taalluk etmez. Bir şeyi bilmeden de irâde etmez. Dolayısıyla kâinataki bütün varlıklar, O'nun isteği ve takdiri ile var olmuşlardır. Çünkü her şeyi O irâde eder. Her şeye güç yetirir.¹⁵⁵

Tüm olacakları, kulların yaptıklarına karşı ceza ve sevapları Yüce Allah ezelde, ocağı gibi bilmiş, her şeyi hususî olarak yazdırmış ve zapt etmiştir. Dolayısıyla her ne olursa olsun, mutlaka O'nun ezeldaki ilmine muvafık olacaktır.¹⁵⁶ Çünkü bütün kâinata Allah'tan başka müessir yoktur. Bu nedenle kişi, başına gelen her şeyin Allah'tan geldiğini, her hâdisenin Allah tarafından yaratıldığını düşünmelidir.¹⁵⁷ Kısacası ortaya çıkan her iş, vuku bulan her şey ilâhî takdire bağlıdır.¹⁵⁸ Ancak her işin ilâhî takdire bağlı oluşu, insanın eli kolu bağlı beklemesini, miskin miskin oturmasını, hiçbir şey yapmamasını gerektirmez. Terakkî (ilerleme) için çalışmak gerekir.¹⁵⁹

k. Büyük Günah

Kendi nefsinin beğenmek, başkalarını hor ve hakir görmek ve kendisinin başkalarından daha takvâli olduğuna inanmak büyük günahların en büyüklerindedir.¹⁶⁰

Yüce Allah, şirk ve küfür dışındaki büyük ve küçük günahları, dilerse af edecek, dilerse adâleti ile küçük günahlar için de azap edecektir. O, müşrik ve kâfir olarak ölen kimseleri asla af etmeyeceğini bildirmiştir. Muhammed (s.a.v.)'in bütün insanlara pey-

152 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 87 (7. mektup).

153 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 87 (7. mektup).

154 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 52.

155 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

156 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

157 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 182 (50. mektup).

158 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67-68 (1. mektup); Bağdâdî, *Divân*, s. 208 (Beyit no: 290).

159 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 206 (64. mektup).

160 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 117-118 (13. mektup).

gamber olduğuna inanan, onun bildirdiği ahkâmdan, yani emir ve yasaklardan bir tanesini bile beğenmeyenler, bu hal üzere ölürlerse, Cehenneme sokulacaklarında şüphe yoktur ve bu kimseler ebediyen azap çekeceklerdir.¹⁶¹

B. NÜBÜVET

Resûl, “haberci”, “gönderilmiş kimse” demektir. Yeni bir din getiren peygambere “resûl” denilir. Yeni bir din getirmeyip kendisinden önceki dine davet eden peygambere de “nebi” denilir. Yüce Allah’ın dinine çağırmaları açısından resûl ile nebi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.¹⁶²

Peygamberler, insanlara doğru yolu göstermek için Yüce Allah tarafından gönderilmiş elçilerdir. Yüce Allah, insanların dünya ve âhiretteki işlerinin düzgün ve faydalı olması, zararlı işlerden korunup selâmete, hidâyete ve rahata kavuşmaları için peygamberler vasıtasıyla dinler göndermiştir.¹⁶³

Peygamber yaratılış, huy, ilim ve akıl bakımından peygamberlik vazifesiyle gönderildiği dönemdeki bütün insanlardan üstün kimsedir. Peygamberin hiçbir kötü huyu bulunmaz ve beğenilmeyen hiçbir hali de olmaz. Peygamber olduğu bildirilmeden önce ve bildirildikten sonra küçük ve büyük hiçbir günah işlemezler. Peygamber olduğu bildirildikten sonra körlük, sağırılık gibi ayıp ve kusurlardan uzaktır.¹⁶⁴

Peygamberlerde emanet, sıdk, tebliğ, adâlet, ismet, fetânet ve emînu’l-azl olmak üzere yedi sıfat bulunur.¹⁶⁵ Peygamberlerin kalpleri ve gözleri uyumaz.¹⁶⁶

Peygamberlik kesbî değil, vehbîdir; yani çalışmakla, açlık ve sıkıntı çekmekle ya da çokça ibâdet etmekle elde edilmez. Bilakis yalnız Yüce Allah’ın ihsânı ve seçmesi ile olur.¹⁶⁷

Peygamberlerin mu’cizeleri vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in de ayın ikiye bölünmesi, taşların tesbihi, ağaçların selam vermesi, devesinin âh-ü figan etmesi ve parmaklarından su akması gibi mu’cizeleri vardır.¹⁶⁸

Hz. Âdem’den beri gelmiş geçmiş bütün peygamberler Hz. Muhammed (s.a.v.)’i ümmetlerine anlatmış¹⁶⁹ ve onu övmüşlerdir. Bütün kutsal kitaplar da onun peygamber olacağını söylemiştir.¹⁷⁰

161 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 49.

162 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 34.

163 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 34.

164 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 33.

165 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 33.

166 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 35.

167 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 34.

168 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 39; Bağdâdî, *Dîvân*, s. 152-153 (Beyit no: 195).

169 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 301 (Beyit no: 497).

170 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 145 (Beyit no: 184).

a. Melek İnanç

İman edilmesi lâzım gelen altı şeyden ikincisi melekler imandır. Melek, “haber verici” demektir. Çoğulu Melâike gelir.¹⁷¹ Melekler bütün canlılardan önce yaratılmışlardır. Bu nedenle kitaplara imandan önce melekler imanı edilmemesi gerekir.¹⁷²

Melekler cisim olup, latîf, nûranî varlıklardır. Diri ve akıllıdır. İnsanlar gibi kötülük işlemezler. Her tür şekle girebilirler.¹⁷³ Meleklerin erkeklikleri ve dişilikleri yoktur.¹⁷⁴ Ancak Abdullah b. Mes’ûd (r.a.)’tan gelen bir rivâyette meleklerden bir grubun doğurduğu söylenmektedir ki, cin ve şeytan taifesi bunlardandır.¹⁷⁵

Hristiyanların zannettikleri gibi melekler, büyük insanların bedenlerinden ayrılan ruhlar değildir. Eski filozoflardan bir kısmının zannettiği gibi melekler maddesiz de değildirler.¹⁷⁶ Ayrıca kâfir ve müşriklerin zannettikleri gibi melekler Allah’ın ortakları veya kızları da değildir. Bilakis melekler Allah’ın kullarıdır. O’nun emrine itaat ederler. Günah işlemez ve verilen emre isyan etmezler.¹⁷⁷

Allah’ın yaratıkları arasında sayıca en çok olanlar meleklerdir. Melekler o kadar çoktur ki, sayılarını Allah’tan başka kimse bilmez. Göklerde meleklerin ibâdet etmedikleri boş bir alan yoktur. Göklerin her yeri rûkû veya secde halinde olan meleklerle doludur. Göklerde, yerlerde, otlarda, yıldızlarda, canlılarda, cansızlarda, yağmur damlalarında, ağaçların yapraklarında, kısacası her reaksiyonda ve yeni oluşan her harekette meleklerin üstlendikleri görevler vardır.¹⁷⁸

b. Meleklerin İsimleri

1. Rıdvân

Cennet’te bulunan Cennet meleklerinin büyüğünün adıdır.¹⁷⁹

2. Zebânî

Cehennem meleklerine verilen isimdir. Bunlar Cehennem’de bulunur ve orada kendilerine emredilen işleri yaparlar. Denizin balığa zarar vermediği gibi, Cehennem ateşi de zebânîlere zarar vermez.¹⁸⁰

171 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 25.

172 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 25.

173 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 25.

174 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 26.

175 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 26.

176 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 25.

177 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 25.

178 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 26.

179 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 26.

180 Bağdâdî, *Ferâidu’l-Fevâid*, s. 26.

3. Mâlik

Cehennem'de on dokuz tane veya on dokuz grup büyük zebânî bulunur. Bunların en büyüğünün ismi mâliktir.¹⁸¹

4. Kirâmen Kâtibîn veya Hafaza Melekleri

Bunlar, insanın hayır olsun şer olsun bütün işlerini yazıp kaydeden ve ikisi gece ikisi de gündüz gelen dört melektir. Hafaza meleklerinin bunlardan başka olduğu da bildirilmiştir. Sağ taraftaki melek sol taraftakinin âmiridir ve iyi işleri ve ibâdetleri yazar. Sol taraftaki melek ise kötülükleri yazar.¹⁸²

5. Münker ve Nekir

Kabirlerde kâfir ile âsi ve günahkâr olan Müslümanlara azap edecek olan meleklerdir. Bu melekler ayrıca kabirlerde sual sorup sorguya çekme görevleri de vardır.¹⁸³

6. Mübeşşir ve Beşîr

Bazı âlimlere göre kabirde mü'minlere soru soracak olanlara verilen isimdir.¹⁸⁴ Bunlardan başka dört büyük melek vardır:

7. Cebrâil

Meleklerin en üstünü olup peygamberlere vahiy getirmek, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmekle vazifelendirilmiştir.¹⁸⁵

8. İsrâfil

Sûr denilen boruyu üfleyecek olan melektir. İsrâfil, sûru iki defa çalacak (üfleyecek) tir. Birinci üfleyişte Yüce Allah'tan başka bütün canlılar ölecektir. İkinci üfleyişte ise ölen herkes yeniden dirilecektir.¹⁸⁶

Sûrun birinci üfürülmesinde, dört büyük melekten ve Hamele-i Arş'tan başka bütün melekler yok olacaklardır. Bundan sonra Hamele-i Arş ve daha sonra dört büyük melek yok olacaklardır. Hamele-i Arş ile dört büyük melek sûrun ikinci üfürülmesinden önce tekrar diriltileceklerdir. Sûrun ikinci üfürülmesinde ise, önce bütün melekler diriltileceklerdir. Bu melekler, bütün canlılardan önce yaratıldıkları gibi, her canlıdan sonra da yok olacaklardır.¹⁸⁷

181 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 26.

182 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

183 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

184 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

185 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

186 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

187 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 28.

9. Mikâil

Ucuzluk, pahalılık, kıtlık, bolluk ve darlık yapmakla vazifelendirilmiş melektir.¹⁸⁸

10. Azrâil

İnsanların ruhunu, canını almakla görevlendirilmiş melektir.¹⁸⁹

Cebrâil, İsrâfil, Mikâil ve Azrâil en üstün meleklerdir. Bu dört melekten sonra üstün olan melekler ise dört sınıftır:

11. Hamele-i Arş

Arşı taşıyan bu melekler dört tanedir. Kıyâmette ise bunların sayıları sekiz olacaktır.¹⁹⁰

12. Mukarrebûn

Huzur-i ilâhîde bulunan meleklerle verilen isimdir.¹⁹¹

13. Kerûbiyân

Azap meleklerinin büyüklerine verilen isimdir.¹⁹²

14. Rûhâniyân

Rahmet meleklerine verilen isimdir.¹⁹³

c. Kitaplara İman

İman edilmesi gereken hususlardan birisi de Yüce Allah'ın gönderdiği kitaplara inanmaktır. Yüce Allah'ın indirdiği kitapların hepsi hak, doğrudur. İçerisinde asla yalan veya yanlış yoktur. Yüce Allah kitapları bazen melek göndermek suretiyle, bazen peygamberlerin kulaklarına vahyederek, bazen levhalar üzerine yazılı olarak, bazen de meleksiz olarak indirmiştir.¹⁹⁴

d. Suhûf

İlâhî kitaplardan bize bildirileni yüz dörttür. Bunlardan on suhufun Âdem (a.s.)'e, elli suhufun Şit (a.s.)'e, otuz suhufun İdrîs (a.s.)'e, on suhufun ise İbrahim (a.s.)'e indirildiği meşhurdur.¹⁹⁵

e. Dört Büyük Kitap

Dört büyük kitap vardır. Bunlardan Tevrat Mûsa (a.s.)'ya, Zebûr Dâvûd (a.s.)'a, İncil İsâ (a.s.)'ya, Kur'an-ı Kerîm de Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiştir.¹⁹⁶

188 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27

189 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

190 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

191 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

192 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

193 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

194 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 28.

195 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 30.

196 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 30.

f. Mi'râc

Hâlid el-Bağdâdî, isrâ ve mi'râc olayını kabul etmeyen Cehmiyye'nin aksine,¹⁹⁷ İslâm âlimlerinin cumhurunun, Rasûlullah (s.a.v.)'in isrâ ve mi'râcının ruh ve bedenle gerçekleştirdiği şeklindeki görüşlerine¹⁹⁸ katılarak, "Rasûlullah (s.a.v.)'in mi'râcı hakır; vuku bulmuştur" demiştir. Ona göre Rasûlullah (s.a.v.), uyanık olduğu halde cismiyle (bedenen) Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya, oradan da semavâta yükseltilmiş ve Yüce Allah'ın dilediği makamlar kendisine gösterilmiştir. Bu nedenle miracın vuku bulduğuna iman etmek herkese gereklidir.¹⁹⁹

g. Kerâmet

Hâlid el-Bağdâdî kerâmet konusunda da Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine uyarak,²⁰⁰ evliyânın kerâmetlerinin hak ve mevcut olduğunu kabul etmiştir. Ona göre kerâmetlerin hepsi doğrudur. Nitekim İmam Yâfiî, "Abdulkâdir Geylânî'nin kerâmetleri ağızdan ağza o kadar yayılmıştır ki, bunlardan şüphe etmek, inanmamak yakışık almaz" demiştir.²⁰¹ Fakat keşif ve kerâmet peşinde koşmamak gerekir; çünkü bir istikâmet, bin kerâmetten daha hayırlıdır. İstikâmeti elde etmek için Sünnet-i seniyyenin ihyâ edilmesi, bid'atların yok edilmesi, ihlâs ile ilimlerin yayılmasıyla meşgul olunması, yok olan şeyler için sabırlı olunması ve bireylerin öz benliklerini Allah yoluna vererek Allah'a çokça yalvarmaları gerekir.²⁰²

C. ÂHİRET

İnanılması lazım gelen altı iman esasından beşincisi âhirete imandır. Bu zamanın başlangıcı, insanın öldüğü günden başlayıp kıyâmetin sonuna kadar devam eder.²⁰³

I. Kıyâmet Alâmetleri

Hz. Peygamber (s.a.v.) kıyâmet alâmetlerinden bir kısmını beyân buyurmuşlardır. Bunlar şunlardır:

- a. Mehdinin zuhuru,²⁰⁴
- b. İsâ (a.s.)'nin Nüzûlü:

Hâlid el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet âlimlerinin genelinin İsâ (a.s.)'nin nuzûlünün hak ol-

197 Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red*, s. 99.

198 Krş. Mustafa Saîd el-Hınn, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, Beyrut, 1995, s. 43.

199 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 36.

200 Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 113.

201 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 47.

202 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 267 (98. mektup).

203 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 47.

204 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 166.

duğuna dair görüntülerine katılarak,²⁰⁵ kıyâmet kopmadan önce Hz. İsa (a.s.)'nin gelip Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şerfatına tâbi olacağını söylemiştir. Ona göre Hz. İsa (a.s.), göğe yükseltilmiştir. “*Nefsîm kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlu İsa'nın aranızda adâletli bir hakem olarak inmesi pek yakındır. O, haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal öylesine çoğalacak ki kimse onu kabul etmeyecek. O zaman yapılacak tek secde, tüm dünya ve içindekilerden daha hayırlı olacaktır*”²⁰⁶ hadisi Hz. İsa (a.s.)'nın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şerfatına tâbi olacağını göstermektedir.²⁰⁷ Yine,

c. Deccâl'in hurucu,²⁰⁸

d. Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkışı,²⁰⁹

e. Güneşin batıdan doğması,²¹⁰

f. Dinî ilimlerin azalması,

g. Fısk ve fesâdın çoğalması,

h. Muttakî ve sofi olmayan soysuz ve çirkin heriflerin iş başına geçmesi,

i. Emr-i bil ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in terk edilmesi,

j. Yemen'den ateşin zuhuru gibi hususlar kıyâmet alâmetlerindedir.²¹¹

II. Âhiret Ahvâli

a. Kabir Azabı

Kabir azâbı hakıdır. Amelleri iyi olanlar kabirde rahat edecek, amelleri kötü olanlar ise kabirde azap çekeceklerdir.²¹²

b. Münker ve Nekîr'in Sualleri

Ölü kabre konulunca, bilinmeyen bir hayat ile dirilecek, (amelleri iyi) ise rahat edecek; (amelleri kötü ise) azap göreceklerdir. Münker ve Nekîr adındaki iki melek mezardakilere, “Rabbim kim?”, “dinin ne?” ve kimin ümmetindensin?” şeklinde soracaklardır. Amalleri iyi olanlar için kabirde Cennet'ten bir pencere açılacak ve sabah akşam gidecekleri makamlarını seyrederek, amelleri kötü olanları ise kabir öyle bir sıcakaktır ki kemikleri birbirine geçecek ve çılgınlıklarını insan ve cinlerden başka bütün mahlûkat duyacaktır.²¹³

205 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 166.

206 Buharî, *Mezâlim*, 31, *Enbiyâ*, 49; Tirmizî, *Fiten* 54.

207 Bağdâdî, *Dîvân*, s. 302 (Beyit no: 498).

208 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 166.

209 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 166.

210 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 166.

211 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 47-48.

212 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 48.

213 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 48.

c. Ba's

İnsanların öldükten sonra yeniden diriltileceklerine inanmak gerekir. Kemikler çürüyüp toprak olduktan sonra, bedenler yeniden yaratılacak, ruhlar bedenlerine geri dönüp herkes mezarlarından kalkacaktır. Bu zamana Kıyâmet Günü denir.²¹⁴

d. Mahşer

Mahşer, kıyâmet günü bütün canlıların toplanacağı yerdir. Burada her insanın amel defterleri uçarak sahibine gelecektir. Sâlih kimselerin amel defterleri sağ taraflarından, fâsik ve kötü olan kimselerin defterleri ise arkadan veya sol taraftan verilecektir. İyi ve kötü, gizli ve açık, büyük ve küçük her şey defterde yazılı bulunacaktır. Hatta Kirâmen Kâtibîn denilen kaydedici meleklerin bilmediği işler bile Yüce Allah'ın bildirmesi ile ortaya çıkarılacaktır.²¹⁵

Mahşerde bütün gizlilikler Yüce Allah'ın dilemesiyle ortaya çıkarılacaktır. İnsanlar, gizli veya açık yaptıkları her şeyden hesaba çekileceklerdir. Meleklerle, "yerlerde ve göklerde neler yaptınız?"; peygamberlere, "Yüce Allah'ın hükümlerini O'nun kullarına nasıl bildirdiniz?"; diğer bütün insanlara da, "peygamberlere nasıl uydunuz, size bildirilen görevleri nasıl yerine getirdiniz, kendi aranızda hakları nasıl gözettiniz?" şeklinde soru sorulacaktır.²¹⁶

Mahşerde iman etmiş olan ve sâlih amellerde bulunarak ahlâkını güzelleştirenlere mükâfat ve ihsanlar verilecek; tersine amelleri bozuk olanlara da ağır cezalar verilecektir.²¹⁷

e. Mîzân

Mîzan hakır. Kıyâmet günü dünyada yapılan amelleri ve işleri ölçmek için mahiyetini bilmediğimiz, dünyadakilere asla benzemeyen bir terazi olacaktır. Yerin ve göğün bir kefesine sığdığı bu terazinin sevap gözü parlak olacak ve Arş'in sağında, Cennet tarafında bulunacaktır. Günah gözü ise karanlık olup Arş'in solunda, Cehennem tarafında bulunacaktır. Dünyada yapılan ameller, söylenen sözler, düşünceler ve bakışlar orada şekil alacaktır. İyilikler parlak, kötülükler ise karanlık ve iğrenç görünüp bu terazide tartılacaktır.²¹⁸

f. Sırât

Sırât köprüsü hakır. Sırât köprüsü Yüce Allah'ın emriyle Cehennem üzerine kurulacaktır. Herkese kıldan ince kılıçtan keskin olan bu köprüden geçmesi emrolunacaktır. O gün bütün peygamberler "Ya Rabbi! Selâmet ver" diye yakarıшта bulunacaklardır. Cennetlik olanların bazıları şimşek gibi, bazıları rüzgar gibi, bazıları da koşan atlar gibi

214 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 48-49.

215 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 49.

216 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 49.

217 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 49.

218 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 50.

köprüden kolayca geçerek Cennet'e gideceklerdir. Dünyada nefis ile mücadele güçlüğüne katlananlar, orada Sırât'ı kolay ve rahat bir şekilde geçeceklerdir. İslâm'ın emir ve yasaklarına uymayanlar Sırât'ı güç geçeceklerdir. Cehennemlik olanlar ise, Sırât köprüsü'nden geçemeyip Cehennem'e düşeceklerdir.²¹⁹

g. Cennet ve Cehennem

Hâlid el-Bağdâdî, cennet ve cehennemin şu anda yaratılmış olduklarını kabul eden Ehl-i Sünnet'in âlimlerinin görüşlerine²²⁰ katılarak, Cennet ve cehennemin hak ve yaratılmış; yani şu anda var olduklarını söylemiştir. Ona göre cennet, yedi kat göklerin üstünde, cehennem ise yedi kat yerin altındadır.²²¹

h. Kevser Havuzu

Hâlid el-Bağdâdî, bu konuda da Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşünü kabul ederek,²²² Hz. Muhammed (s.a.v.)'e mahsus olan Kevser Havuzu'nun hak olduğunu söylemiştir. Kevser Havuzu'nun büyüklüğü bir aylık yol alacak şekildedir. Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzeldir. Etrafındaki kadehler yıldızlardan daha çoktur.²²³

i. Şefaât

Hâlid el-Bağdâdî, diğer konularda olduğu gibi şefaât konusunda da Sünnî telakkîyi kabul etmiştir.²²⁴ Ona göre şefaât haktır. Tövbe etmeden ölen mü'minlerin küçük ve büyük günahları peygamberler, velîler, sâlihler, melekler ve Yüce Allah'ın izin verdiği kimselerin şefaatiyle affedilecektir.²²⁵

Mahşerde şefaât beş kısımdır:

1. Kıyamet gününde mahşer yerinde bekleyen kalabalıklar, çok uzun beklemekten dolayı feryad-ı figan edip hesabın bir an önce yapılmasını isteyeceklerdir. Onların bu istediği üzerine kendilerine şefaât edilecektir.²²⁶

2. Sual ve hesabın kolay ve çabucak olması için insanlara şefaât edilecektir.²²⁷

3. Günah işlemiş bulunan mü'minlerin Sırât Köprüsü'nden düşmemeleri ve Cehennem azabından korunmaları için kendilerine şefaât edilecektir.²²⁸

219 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 50.

220 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 143 vd.

221 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

222 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 143.

223 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 50-51.

224 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 138.

225 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

226 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

227 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 50.

228 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

4. Günahı çok olan mü'minlere şefaet edilerek cehennemden çıkarılmaları sağlanacaktır.²²⁹

5. Cennet'in sekiz derecesi bulunacaktır. Herkesin derecesi ve makamı, imanının kuvveti ve amellerinin miktarına göre belirlenecektir. Cennettekilerin derecelerinin yükselmesi için de kendilerine şefaet edilecektir.²³⁰

D. İMÂMET

Hâlid el-Bağdâdî imâmet konusunda da Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği görüşe²³¹ aynen katılarak dört râşit halifenin imâmetinin sahîh olduğunu ve imâmetin dört râşit halifenin geliş sırasına göre olduğunu belirtmiştir. Ona göre Rasûlullah (s.a.v.)'in evliyâsı arasında onun halifesi olmaya hak kazanan ve hilâfete başkalarından daha lâıyk olan kimse Hz. Ebû Bekir (r.a.)'dir. İkinci halife Hz. Ömer (r.a.), üçüncü halife Hz. Osman b. Affân (r.a.) ve dördüncü halife de Hz. Ali (r.a.)'dir. Bunlardan sonra Hz. Hasan (r.a.) halife olmuştur. Hadiste bildirilen otuz senelik hilâfet²³² Hz. Hüseyin ile tamamlanmıştır.²³³

E. DİĞER KELÂMÎ KONULAR

a. Âlem

Yüce Allah'tan başka olan her şeye âlem (mâsivâ) denilir. (Önceleri) âlemlerin hepsi yok idi; onların hepsini (sonradan) Cenâb-ı Allah²³⁴ yokluktan yaratmıştır.²³⁵

Âlemlerin hepsi mümkündür; yani yok iken var olabilir ve var iken de yok olabilirler. Gerçekte âlemlerin hepsi yok iken var olmuşlardır. "Yüce Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu"²³⁶ hadisi bu durumu açıklar.²³⁷

Âlem hâdistir. Âlemin hâdis olduğunu gösteren delillerden biri, onun her zaman bularak değişmesidir. Her şey değişmektedir. Oysa kadîm olan şey asla değişmez.²³⁸

229 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

230 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 51.

231 Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekasid*, Tah. Abdurahman Umeyre, Beyrut, 1989, V/291; Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut, 1981/1401, s. 293; Sabunî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s. 61; Ebu Yusr Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul, 1980, s. 227.

232 Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim için hilâfet otuz senedir. Daha sonra meliklik (saltanat) hüküm sürecektir." Ebû Davûd, Sünnet, 8; Tirmizi, Fiten, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/220.

233 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 40-41.

234 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 9.

235 Bağdâdî, *Mektûbât*, s. 67 (1. mektup).

236 Krş. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Mezîlu'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ahâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1351, II/130, No: 2011; Benzer bir diğer hadis için bkz. Buharî, *Bed'u'l-Halk*, 1.

237 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

238 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 10.

b. İman

İmânın lûgat ma'nâsı tasdik etmek ve inanmak demektir. Şerîatte imân demek, "Rasûlullah'ın Allah'ın peygamberi ve Allah tarafından gönderilmiş Nebî olduğunu doğrulamak ve onun getirdiği şeylere icmalî ve tafsili olarak iman etmek, şayet söylemeye kadirse bunları dil ile söylemek"tir. Kelime-i şehâdeti dil ile söylemek imanın şartı ve rûknüdür.²³⁹

İman, amentüde (cibril hadisi olarak meşhur olmuş hadiste²⁴⁰) belirlenen altı esasa gönülden inanmak ve lisan ile tanıklık vermekten ibarettir.²⁴¹

Hâlid el-Bağdâdî, "imân etmek, insanın elinde midir? Yoksa mü'minler zorla mı imân etmiştir?" şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir:

"Maturidî ve Mu'tezile mezheplerine göre, mümkün olmayan bir şeyin yapılmasını, Yüce Allah'ın emretmesi câiz değildir. Eş'arî'ye göre ise, bu câizdir; fakat emretmemiştir. İnsanın göğe yükselmesini emretmek de böyledir. İmân, ibâdetler ve amellerde, Yüce Allah, kullarından gücü yetmediği şeyleri istememiştir."²⁴²

Hâlid el-Bağdâdî'ye göre kat'î olarak kâfirdir şeklinde hüküm olmadıkça Ehl-i kible mensupları mü'min sayılır, asla tekfir olunamaz.²⁴³

c. Efdaliyet

Hâlid el-Bağdâdî, efdaliyet konusunda da Sünnî telakkiyi aynen benimsemiştir.²⁴⁴ Ona göre insanların en üstünü, en şerefli, en kıymetlisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Sonra insanlar arasında en faziletli olan kimseler diğer peygamberlerdir. Peygamberlerin de bazıları diğer bazısından daha üstündür. Ulu'l-azm olan resûller diğerlerinden üstündür. Mürsel olanlar (kendilerine müstakil şeriat verilenler) mürsel olmayanlar üzerine üstündürler.²⁴⁵

Meleklerin havassı, yani üstünleri (Dört büyük melek ve Hamele-i Arş, Mukarrebûn, Kerûbiyân ve Rûhâniyân), peygamberlerden başka bütün insanlardan daha üstündürler. Müslümanların sâlihleri ve velileri, meleklerin avâmından, yani aşağılarından daha efdâl, daha üstündürler. Meleklerin avâmı, Müslümanların avâmından, yani âsî ve fâsıklardan daha efdâldir.²⁴⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra insanların en efdali, Rasûlullah (s.a.v.)'in halifesi

239 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 15-16.

240 Hadis için bkz. Buharî, İman, 57; Ebû Dâvud, Süne, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/27.

241 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 17.

242 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 16.

243 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 47.

244 Krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, s. 96-99.

245 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 35.

246 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 27.

olmaya hak kazanan ve hilâfete başkalarından daha lâyık olan Ebû Bekir (r.a.)'dir. Ebû Bekir (r.a.)'den sonra insanların en üstünü ikinci halife Hz. Ömer (r.a.)'dir. Hz. Ömer (r.a.)'den sonra insanların en üstünü iyilikler ve ihsanlar hazinesi, haya, iman ve irfan kaynağı zinnûreyn Osman b. Affân (r.a.)'dir. Hz. Osman (r.a.)'dan sonra insanların en üstünü Hz. Ali (r.a.)'dir. Hz. Ali (r.a.)'den sonra insanların en üstünü Hz. Hasan (r.a.) ve daha sonra da Rasûlullah (s.a.v.)'in gözünün nûru Hz. Hüseyn (r.a.)'dir.²⁴⁷

Bunlardan sonra insanların en üstünleri Hz. Fâtıma (r.a.) ve Peygamber (s.a.v.)'in eşleridir. Hz. Fâtıma (r.a.), Râsûlullah (s.a.v.) ile aralarında kan bağı bulunduğu için Hz. Hatice (r.a.) ve Hz. Âişe (r.a.)'den daha üstündür.²⁴⁸

Bunlardan sonra insanların en üstünleri Aşere-i Mübeşşere'den olanlar, yani cennetle müjdelenmiş on kişiden olanlardır. Bunlardan sonra Bedir gazasında bulunanlardır. Onlardan sonra üstün olanlar Uhud gazasına katılanlardır. Bunlardan sonra üstün olanlar ise Bid'atu'r-Rıdvân'da bulunan, yani ağacın altında Rasûlullah (s.a.v.)'a söz veren kimselerdir. Bunlardan sonra üstün olanlar ise canlarını ve mallarını Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yoluna feda eden bütün sahabe-i kirâmdır.²⁴⁹

SONUÇ

Hâlid el-Bağdâdî'nin başta Cibrîl hadisinin şerhi olan *Ferâidu'l-Fevâid (İtikadnâme)* ve "Risâletun fi Tahkî'l-İrâdeti'l-Cüz'iyeye" olmak üzere *Mektûbât ve Divân*'ı dikkatle tetkik edildiğinde, ilk iki eserin bütünüyle, diğer iki eserin de kısmen Kelâm'a dair olduğu kolayca fark edilmektedir. O bu eserlerde hemen bütün itikadî konulara ayrıntılı olarak yer vermekte ve İslâm'ın belli başlı inanç esasları hakkında görüş beyan etmektedir. Bu nedenle o, kelâmcı yönü daha ağır basan bir âlim olarak vasıflandırılabilir.

Mevlânâ Hâlid eserlerinde Kelâm İlmi'nin temel konularından olan ulûhiyet, nübüvet, âhiret ve imâmet gibi belli başlı bütün konuları sistematik bir biçimde, sade ve oldukça anlaşılır bir üslûpla dile getirmektedir. Hâlid el-Bağdâdî, inanca dair görüş beyan ederken, bir yandan geleneği muhafaza eden bir tutumla Cebriye, Kaderiye ve Mu'tezile gibi ehl-i bid'at olarak nitelenen fırkaların fikirlerini ciddi bir eleştiriye tabi tutmakta, öbür yandan Eş'arî ve Maturidî kelâm ekollerinin düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamaya özel bir itina göstermektedir. Bu bağlamda o, Cebriye, Mu'tezile ve Şîa gibi ehl-i bid'at fırkaları reddederken geleneksel Sünnî referansları aynen kullanmakta, ancak haklılığını savunurken örneklemeleri kendine has bir üslup ile aktarmaktadır. Söz gelimi o, Mu'tezile mensupları tarafından ileri sürülen ve fiillerin yalnızca kulun kendi kudreti ile gerçekleştiği, fiillerin yalnızca kulun kendi seçimi ile yaratıldığı şeklinde özetlenebilecek düşüncelerinin yanlışlığını, "Mu'tezile, irâde ile rızâ arasındaki farkı göremedikleri için şaşkına dönmüşler ve "insan dilediği işi kendi yaratır" demişlerdir. Böylece onlar kazâ ve kaderi inkâr etmişlerdir. Ayrıca onlar insan dilediğini kendisi yaratıyor zannederek

247 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 40-41.

248 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 41.

249 Bağdâdî, *Ferâidu'l-Fevâid*, s. 41.

“O’ndan başka ilâh yoktur; O, her şeyin yaratıcısıdır” (En’âm, 6/102) âyetine hakkıyla inanmamış, yaratmada insanı Allah’a ortak kabul etmiş olmaktadır” ifadeleriyle çarpıcı bir üslupla dile getirmiştir.

Yine o, Cebriye fırkasının da fiillerin kulun kudreti olmaksızın yalnız Yüce Allah’ın kudreti ile meydana geldiği şeklindeki fikirlerinin yanlışlığını ise şöyle izah etmiştir: “Cebriye büsbütün şaşırarak halk etmeksizin ihtiyârın bulunacağını anlamamışlardır. İnsanda ihtiyârın olmadığını sanarak insanı taşa veya oduna benzetmişlerdir. Bu düşüncenin tabîi sonucu olarak bütün kötülükleri yaptırmanın Yüce Allah olduğunu zannetmişlerdir. Oysa Cebriye mensuplarının iddia ettiği gibi insanda irâde ve ihtiyâr olmasaydı, kötülük ve günahları Yüce Allah zorla yaptırırsa, eli ayağı bağlanıp dağdan aşağı yuvarlanan kimse ile yürüterek ve etrafını seyrederek inen kimsenin hareketlerinin birbirinden farklı olmaması gerekirdi. Halbuki birincinin yuvarlanması cebr ile, ikincinin inmesi irâde ve ihtiyâr ile olmaktadır.”

Ayrıca Hâlid el-Bağdâdî, Eş’arilik ile Maturidîliği birbirine yaklaştırmaya özellikle gayret etmekte, söz gelimi en tartışmalı konulardan biri olan “kesb” ve “irâde-i cüziye” meselesinde dahi adı geçen iki fırka arasında ciddi bir görüş ayrılığının olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Böylece o, Ehl-i Sünnet’i eşit derecede temsil eden ve Sünnî ekolün yegâne temsilcileri olarak görünen Eş’arîler ile Mâturidîler arasındaki ihtilâfın sanıldığı kadar derin olmadığını savunmaktadır. Onun bu tavrıyla Müslümanlar arasında inanç birliğini sağlamayı amaçladığı kolaylıkla fark edilebilir.

Tasavvufçu yönü ön planda olan bir âlim olarak Hâlid el-Bağdâdî’nin, inanca dair hemen bütün konularda Ehl-i Sünnet’in yolundan hiç sapmazken, “vahdet-i vücût” meselesinde İbn Arabî, Mevlânâ Celaleddîn er-Rûmî ve Hallâc-ı Mansûr gibi mutasavvıflarla benzer bir düşüncüyü paylaştığı görülmektedir. Onun da tıpkı diğer vahdet-i vücûd düşüncesini savunan mutasavvıflar gibi, Allah’ın âleme hem içkin hem de aşkın olduğu argümanını savunduğu belli olmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki, vahdet-i vücûtta savunulan içkinlik, panteizm ve pan-enteizmde olduğu gibi zâfî bir içkinlik değildir. Aksine vahdet-i vücûd düşüncesinde söz konusu edilen içkinlik, *Mutlak Zât*’ın isim ve sıfatlarının tecellisi olan âlem ve eşyâda ruh olarak veya öz olarak bulunan içkinliktir. Yani burada kastedilen şey, Allah-âlem birliğinden ziyâde Yüce Allah’ın âlemde zâtı itibarı ile değil de, hakikati itibarı ile tecellî ve tezâhür etmesidir.